

MENÂKİBNÂMELERİN ALEVÎ-BEKTAŞÎ KÜLTÜRÜ VE KİMLİK OLUŞUMUNDAKİ YERİ*

The Place of Manâkıbnames in Alevi-Bektasbi Culture and Identity Formation

Die Bedeutung der Menâkıbnâmes in der alevitisch-bektaschitischen Kultur und Identitätsformation

Prof. Dr. Harun YILDIZ **

ÖZ

Türklerin İslamlaşma süreci ile birlikte ortaya çıkmış olan Alevî-Bektaşî anlayış ve kültürü, İslam kültürünün tarihsel gelişimine paralel olarak büyük ölçüde dinî ve tasavvufî bir karaktere sahiptir. Ülkemizde yaşayan Alevî-Bektaşî topluluklar arasında tarihsel anlamda yaygın olan kültür, daha çok sözlü kültür olmasına rağmen, bu toplulukların dinî ve toplumsal yaşamı ile kültürel hayatına yön veren bazı yazılı kaynakların olduğu dolayısıyla bu kültürün yazılı bazı kodlarının bulunduğu görülmektedir. Menâkıbnâmelerin, bu yazılı kaynaklar içerisinde dikkat çekici bir yeri vardır.

İslam düşünce ve tasavvuf geleneğinin önemli kaynakları arasında yer alan menâkıbnâmelerin, tıpkı Buyruk metinleri gibi, Alevî-Bektaşî düşüncesinin temel kurucu metinleri içinde bulunduğu söylenebilir. Hem geleneksel Alevîlik, hem de Bektaşîliğin esas damarı olan tasavvufî karakteri ile temel kurumlarını büyük ölçüde bu metinlerden hareketle oluşturmuş

* Bu makale, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından düzenlenmiş olan “İslam Telif Geleneğinde Biyografi Yazıcılığı Sempozyumu”nda (İstanbul: 11-12 Kasım 2016) yazar tarafından sunulan bildirinin yeniden gözden geçirilerek geliştirilmiş olan şeklidir.

** Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Samsun. hyildiz@omu.edu.tr;
ORCID ID: 0000-0002-8524-0593.

olması dikkat çekici bir durum ortaya koymaktadır. Daha çok tasavvufî bir içeriği olan bu metinler sayesinde, Hak Muhammed Ali, dört kapı kırk makam, üç sünnet yedi farz, eline diline ve beline sahip olmak gibi önemli dinî/tasavvufî inanç ve değerler, Alevî-Bektaşî anlayışa yüzyıllar boyunca esas karakter ve kimliğini kazandırmıştır.

Alevî-Bektaşî kültür ve geleneği içerisinde Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî başta olmak üzere pek çok menâkıbnâmenin bulunduğu ve bunların Alevî-Bektaşî topluluklar arasında yüzyıllar boyunca adeta birer kutsal metin gibi okunduğu bilinmektedir. Bu yüzden makalede, genel hatlarıyla ve biraz da farklı boyutlarıyla menâkıbnâmelerin Alevî-Bektaşî kültürü ve kimlik oluşumundaki yeri üzerinde durmaya çalışacağız. Bu çerçevede öncelikle menâkıbnâmelerin Alevî-Bektaşî kültür dünyası ile geleneğinde nerede durduğu ve neleri ifade ettiği belirtilerek sahip olduğu anlam dünyasının sınırları ortaya konulacak, arkasından Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî başta olmak üzere Abdal Musa ve Hacım Sultan Velâyetnâmesi gibi önemli menâkıbnâmeler değişik boyutlarıyla ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Menâkıbnâmeler, Eski Türk kültürü, Vilâyetnâme, Abdal Musa, Hacım Sultan.

ABSTRACT

Alevi-Bektashi understanding and culture, that have emerged with the Islamization of Turks, have a largely religious and mystical character in line with the historical development of Islamic culture. Although the historically common culture among the Alevi-Bektashi communities living in our country is mostly oral culture, it is also a fact that these communities have some written sources guiding their religious, social and cultural life, and therefore this culture has some written codes. Manâkibnâmes have a remarkable place among those written sources.

It can be said that the manâkibnâmes, which are among the important sources of Islamic thought and Sufi mysticism tradition, are the basic foundational texts of Alevi-Bektashi thought, just like the texts of Buyruk. The fact that both traditional Alevism and Bektashism have formed their Sufi mystical character, which is their main nature, and their basic institutions from these texts, reveals a remarkable situation. Through these texts, which have more a Sufi mystical content, the important religious/Sufi mystical beliefs and values, such as Allah-Muhammad-Ali, four gates and forty stations, three sunnahs and seven fards (religious obligations) and the principle of “controlling your hand, tongue and waist”, has given Alevi-Bektashi understanding its essential character and identity over the centuries.

There are many manâkibnâmes in Alevi-Bektashi culture, and Manâkib-i Hunkar Hacı Bektash Veli stands out among them. Those manâkibnâmes have been read as sacred texts among Alevi-Bektashi communities for centuries. Therefore, in this paper, we will try to focus on the place of manâkibnâmes in this culture and identity formation with the general outline and slightly different aspects. In this framework, firstly we will establish the boundaries of the semantic world of manakibnames by specifying their place and meaning in Alevi-Bektashi cultural world and tradition. Then we will discuss from various aspects important manâkibnâmes, such as Valayatname of Abdal Musa and Hacı Sultan, and especially Manâkib-i Hunkar Hacı Bektash Veli.

Keywords: Manâkibnâmes, ancient Turkish culture, Valayatname, Abdal Musa, Hacı Sultan.

ZUSAMMENFASSUNG

Das alevitisch-bektaschitische Verständnis und dessen Kultur, die zusammen mit dem Prozess des Übertritts der Türken zum Islam hervorkamen, verfügen parallel zur historischen Entwicklung der Kultur des Islams in hohem Maße über einen religiösen und mystischen Charakter. Obwohl die aus historischer Sicht unter den alevitisch-bektaschitischen Gemeinschaften verbreitete Kultur eine eher mündliche Kultur darstellt, ist zu sehen, dass es manche schriftliche Quellen gibt, die dem religiösen, gesellschaftlichen und kulturellen Leben der Gemeinschaften eine Richtung geben. Dementsprechend verfügt diese Kultur über manche schriftliche Codes. Die Menâkıbnâmes nehmen innerhalb dieser schriftlichen Quellen einen bemerkenswerten Platz ein.

Es kann gesagt werden, dass die Menâkıbnâmes, die unter den wichtigen Quellen der Ideen- und Mystiktradition des Islams Platz einnehmen, genauso wie die Buyruk-Texte zu den fundamentbildenden Haupttexten des alevitisch-bektaschitischen Denkens gehören. Dass sowohl das traditionelle Alevitentum als auch das Bektaschitentum ihren mystischen Charakter, der ihre Hauptnatur darstellt, und ihre Hauptinstitutionen in hohem Maße von diesen Texten ausgehend geformt haben, bildet einen beachtenswerten Umstand. Dank diesen Texten, die über einen eher mystischen Inhalt verfügen, haben wichtige religiöse/mystische Glauben und Werte, wie der Glaube an Gott (Haqq) Muhammed Ali, die Vier Tore und Vierzig Stufen, die Drei Traditionen und Sieben Pflichten und die Kontrolle der Hände, Zunge und Lende über Jahrhunderte hinweg dem alevitisch-bektaschitischen Verständnis seinen Hauptcharakter und seine Identität verliehen.

Es ist bekannt, dass innerhalb der alevitisch-bektaschitischen Kultur und Tradition zahlreiche Menâkıbnâmes existieren. Diese Menâkıbnâmes, allen voran das Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî, werden innerhalb der alevitisch-bektaschitischen Gemeinschaften seit Jahrhunderten regelrecht als heilige Texte gelesen. Deshalb werden wir in diesem Aufsatz versuchen, den Fokus auf die Bedeutung der Menâkıbnâmes mit ihren Hauptinhalten und auch ihren unterschiedlichen Dimensionen in der alevitisch-bektaschitischen Kultur und der Identitätsformation zu legen. In diesem Rahmen werden zunächst durch Bestimmung, wo die Menâkıbnâmes in der alevitisch-bektaschitischen Kulturwelt und Tradition stehen und was sie alles ausdrücken, die Grenzen ihrer Bedeutungswelt hervorgebracht. Anschließend werden bedeutende Menâkıbnâmes, wie

im Besonderen das Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî sowie das Abdal Musa und Hacı Sultan Velâyetnâme mit ihren unterschiedlichen Dimensionen behandelt.

Schlüsselwörter: Menâkıbnâmes, alte türkische Kultur, Vilâyetnâme, Abdal Musa, Hacı Sultan.

Giriş

Müslüman dünyada tasavvufî düşünce ve akımların gelişip tarikatların teşekkül etmesiyle beraber (IX-XI. yüzyıllar) sûfilerle ilgili anlatı ve menkıbeler de yavaş yavaş ortaya çıkmaya ve yazıya dökülmeye başladı. Öncelikle tasavvufî tabakât kitapları ile evliya tezkirelerinde yer alan bu tür menkıbeler, süreç içerisinde yaygınlaşarak hem Müslüman kültürünün bir parçası haline gelmeye hem de bu kültür içerisindeki değişik toplum kesimlerinin belleğinde kalıcı bir yer edinmeye başladı. Bu menkıbeler halkası, taşların suya atılmasıyla ortaya çıkan ve gittikçe büyüyen haleler gibi, büyüdükçe büyümüş ve her bir sûfinin çevresinde bunlardan meydana gelen mitolojik/efsanevi haleler oluşmuştu. Ortaya çıkan bu durum ne yazık ki zamanla pek de umulmayan bir gelişmeye yol açmaktaydı. Bu umulmadık gelişme, menkıbeler halkası ile mitolojik halelerin paradoksal biçimde sûfilerin gerçek hayatları ile tarihsel kişiliklerini unutturmaya başlamasıydı (M. Fuad Köprülü, 2009: 46-56; Ocak, 1997: 30-32; Şahin, 2010: 358-359).

Tek bir sûfi hakkındaki menkıbeleri toplayan ve *menâkıb*, *menâkıbnâme* bazen de *Vilâyetnâme* şeklinde adlandırılan müstakil eserler, çok muhtemel XII. yüzyılda görülmeye başlanmıştı. Menâkıb kavramı, Arapça menkıbe kelimesinin çoğulu olup “*övünülecek güzel iş, hareket ve davranışlar*” gibi anlamlara gelmektedir. İstilahi anlamda ise menâkıbnâme kavramı, İslam dünyasında din büyükleri, inanç önderleri ve sûfilerin hayat hikayeleri, sözleri, hususiyetleri, çevreleriyle olan ilişkileri, özellikle manevi hüviyetleri ile göstermiş oldukları olağanüstü halleri anlatan eserlerin genel adı haline gelmiştir. Özetle bir sûfi ya da tarikat kurucusunun hayatı, faaliyetleri, kahramanlık ve kerametleri ile menkıbelerini anlatmak amacıyla kaleme alınan eserlere Menâkıbnâme/Vilâyetnâme denilmektedir.¹ Daha çok Arapça ve Farsça, az da olsa Türkçe olarak yazılan bu tür eserler, Müslüman dünyada farklı toplum çevreleri tarafından ilgi görüyor ve okunuyordu.

1 Menâkıbnâme ve vilâyetname kavramlarının oluşum ve gelişimiyle ilgili geniş bilgi için bk. Gölpinarlı, 1977a: 350; Uludağ, 1995: 517, 564; Korkmaz, 2003: 288, 449; Ateş, 1988: 701-702; Şahin, 2004: 112-113; ayrıca, Sünnî dünyada bunlar olurken Şii/Alevî dünyada da, özellikle Büveyhîler döneminde (932-1062) Şii vaiz, kıssacı ve şairler tarafından açık bir şekilde Hz. Ali ile torunlarının övgü, kahramanlık ve kerametleri coşkulu biçimde, kendilerinden geçerek vecd içinde dile getirilmeye başlanmıştı. Böylece Şii dünyada Sünnî dünyadakine eşdeğer biçimde *Menâkıbhânlık* olarak adlandırılacak bir kurum ortaya çıkıyordu. Bk. Güner, 1999: 57.

Türk menâkıbnâme edebiyatının kökleri ve doğuşu, tarihsel olarak ilk Müslüman Türk devletlerinden biri olan Karahanlılar'a kadar gitmektedir. Öyle ki bu edebiyatı, Karahanlılar'ın kurucusu olan Abdülkerim Satuk Buğra Han'ın hayatını anlatan *Tezkire-i Satuk Buğra Han* ile başlatmak mümkündür. Ardından Hoca Ahmed Yesevî ile ilgili yazılan menâkıbnâmeler de bu noktada örnek olarak verilebilir. Türk destan geleneği ile benzer ve ortak yönleri bulunan ve içinde bu gelenekten dikkat çekici izler taşıyan menâkıbnâme edebiyatının değişik örneklerine Selçuklular ve Anadolu Beylikleri dönemlerinde rastlanmakla birlikte, bu edebiyat biçimi, Osmanlılar döneminde zirveye ulaştığı görülür. Bu dönemde çok değişik tasavvufî gruplara bağlı çevrelerin yazmış olduğu menâkıbnâmeler, her şeyden önce yazıldıkları dönemin canlı ortamını ve genel özelliklerini yansıtmışlardır (M. Fuad Köprülü, 2009: 196-213, 224-232; Ocak, 1997: 42-65; Şahin, 2010: 359-361). Burada hemen ifade etmemiz gerekir ki Alevî-Bektaşî geleneğinde bu tür eserler, menâkıbnâme isminden ziyade daha çok Vilâyetnâme ya da velâyet-nâme şeklinde adlandırılır. Bu durum, aslında İslam kültürü içindeki diğer tasavvufî gelenekler göz önüne alındığında çok dikkat çekici bir özellik arz eder.²

Bu çalışmamızda, genel hatlarıyla ve biraz da farklı boyutlarıyla menâkıbnâmelerin Alevî-Bektaşî kültürü ve kimlik oluşumundaki yeri üzerinde durmaya çalışacağız. Bu çerçevede öncelikle menâkıbnâmelerin Alevî-Bektaşî düşünce dünyası ile geleneğinde nerede durduğu ve neleri ifade ettiği belirtilerek sahip olduğu anlam dünyasının sınırları ortaya konulacak arkasından Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî başta olmak üzere Abdal Musa ve Hacım Sultan Velâyetnâmesi gibi önemli menâkıbnâmeler değişik boyutlarıyla ele alınacaktır.

A) Alevî-Bektaşî Düşüncesinde Menâkıbnâmeler

Alevî-Bektaşî geleneğinin, tarihsel ve sosyal gelişimine paralel olarak büyük ölçüde göçebe ve yarı göçebe toplum kesimlerine dayanmasından dolayı, daha çok *sözlü/şifahi bir kültüre* dayalı olduğu dikkate alındığında, menâkıbnâmelerin bu gelenek içerisindeki yeri daha güzel anlaşılacaktır. Bu noktada Bektaşîliği, biraz daha farklı

2 Bu noktada Ocak'ın tespitleri dikkat çekicidir; "Bektaşî istulahında menâkıbnâme (menkabeler kitabı) yerine genel olarak Vilâyetnâme (velîlik kitabı) teriminin kullanılması ilgi çekicidir. Kanaatimizce bu terim, Bektaşîlik'teki velîlik kavramıyla doğrudan alakalı olmalıdır. Velîlik, birçok bakımlardan adeta peygamberliğin devamı gibi telakki olduğundan bu eserlere "velîliği ispat edici kerametleri toplayan kitap" manasında Vilâyetnâme denilmiş olması akla yakın görünüyor". Bk. Ocak, 1997: 52.

değerlendirmek gerekecektir. Tarihsel olarak özellikle Kızılbaş topluluklardaki dinî kültür, yüzyıllar boyunca yazılı kaynaklardan çok şifahî rivayet ve anlatılara dayalı olduğundan bu topluluklardaki dinî inanç, düşünce ve duygular, “sözlü gelenek” içinde aktarılmış ve bu geleneğe dayalı olarak şekillenen bir toplumsal bellek meydana gelmiştir.³ İslamiyet öncesi Arap kültüründeki Cahiliye dönemini hatırlatan bu durum, eski Türk kültür ve inanışları ile mitolojik bir takım kabullerin, bu çevrelerde İslami bir takım şekiller altında varlığını sürdürmesine de katkı sağlamıştır.

Alevî-Bektaşî çevrelerde bu tarihsel gerçeklik ve bu kültürün sahip olduğu yapısal karakterden dolayıdır ki sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş, önemli bir kırılma anı özelliği taşımış olup bundan dolayı ciddi gerginlik, rahatsızlık ve problemler ortaya çıkarmıştır. XV. yüzyıldan itibaren başladığı gözlemlenen bu kırılma süreci, bu çevrelerde çok ciddi ve radikal bir takım değişiklikleri beraberinde getirmişti. Bu süreçte yerel ve bölgesel inançlar, yeniden harmanlanıp düzenlenmiş; var olan geleneksel dinî kültür, yeni kavram ve kalıplarla ifade edilerek yeni ve daha otantik bir şekil kazanmıştı. Bu süreç, göçebe ve yarı göçebe Türkmen çevreleri açısından çok da tabii bir durum olmayıp aksine, son derece karmaşık ve sancılı bir niteliğe sahipti. Böylece Alevî-Bektaşî çevrelerdeki geleneksel dinî kültür, kısmen de olsa, daha sağlam bir zemine oturmaya başlamıştı. Zira yazı ve yazılı kültür, insan ve toplum bilincini dönüştürüp değiştiren en önemli faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Ong, 1995: 97). Bu, aynı zamanda kaçınılmaz olan bir süreçti, zira sözlü kültürün gelişimi ve kendini dönüştürmesi açısından da yazıya geçiş bir zorunluluktur.

İşte bu yeni süreçte yazı ve yazılı kültür, geleneksel Alevî-Bektaşî kültürü içerisinde sosyal değişmeyi sağlayan dikkat çekici bir araç olarak ortaya çıkmaktadır. Değişik boyutları ile ciddi ve kalıcı sonuçlara yol açan bu geçiş sürecinin (Taşgın, 2002: 30-31) özellikle XVI. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş kitabî bir kültür oluşturduğu ve yazılı bazı metinler ortaya çıkardığı görülür. Yeni oluşan bu Kızılbaş/Alevî edebiyatı, büyük ölçüde *Bıyruklar*, *Menâkıbnâme/Vilâyetnâmeler*, *Fütüvvetnâmeler*, *Âdâb ve Erkânnâmeler*, *Hüsniye*, *Kumru (Kenzu'l-Mesâib)*, *Fazâletnâme*, *Makâlât*, *Câvidânâme*, *Hutbetü'l-Beyân*, *Kitab-ı Cebbâr Kulu* gibi eserler ile *cönk*, *deyiş* ve *nefes*lerden meydana gelmektedir (Yıldız, 2004: 325-356; Bal, 2009: 298-325). Bu metinlerin büyük bir kısmı, temelleri sözlü kültüre dayandığından dolayı, yazılı değil şifahî bir nitelikte olup ya manzum ya da çoğu kez eski Türk inançları ile mitolojik bir takım unsurların da karıştığı

3 Bu noktada sözlü kültür ile sözlü geleneğin genel özellik ve hususiyetleri için bk. Ong, 1995: 46-96.

masalımsı, destansı ve menâkıb türü eserlerdir (Sarıkaya, 2003: 22). Önemli ölçüde bu yapılarından dolayı olsa gerek, yazıya aktarılan bu eserlerin, belli bir düzenden yoksun oldukları ayrıca dağınık ve özensiz bir biçimde hazırlanmış oldukları görülmektedir.

Sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş sürecinin ilk örnekleri olarak ele alınması gereken bu eserler, içerik olarak daha çok inanç ve ibadet anlayışlarını ele almakta, ayrıca önde gelen bazı tarihsel şahsiyetler ve Alevî-Bektaşî evliyasının yaşamları ile ilgili bilgiler vermektedir. Bu yüzden tarih boyunca hitap ettikleri çevrelerde çok etkili olmuşlar ve bir bakıma kutsal metin gibi kabul görmüşlerdir. Ayrıca bu eserler, büyük ölçüde müellifi ve yazılış tarihi tam olarak belli olmadığı için anonimleşmişlerdir. Bu noktada bazılarının yazarları bilinmesine karşılık; bazılarının ise bilinmemekte olup meçhuldür. Yine bu metinlerin çoğu, Anadolu'da yaşayan Kızılbaş ve Bektaşîler tarafından yazılmış olmakla birlikte; azımsanmayacak bir kısmı da, Safevîler tarafından özellikle Anadolu'da Şîliği yaymak amacıyla yazdırılmıştır. Menâkıbnâmeler, bu eserler içerisinde en özgün ve otantik olan kaynak türünü oluşturmaktadır. Bu yüzden Buyruk gibi önemli bir kaynağın Alevî-Bektaşî geleneğindeki diğer bir adı, *Menâkıb-ı İmam Cafer-i Sadık*'tır.⁴

Alevî-Bektaşî düşüncesinin içinde yeşerdiği İslam kültüründe bir velî ya da bir tarikat kurucusunun hayatı, faaliyetleri ve şahsı etrafında gerçekleşen olağanüstü hal ve kerametleri destansı bir tarzda anlatan menâkıbnâme/Vilâyetnâmeler, aynı zamanda o velînin mensup olduğu kültürel, dinî ve sosyal çevreyi tanımak açısından değerli ve eşi bulunmaz kaynaklardır. Bu yüzden bu tür eserler, birçok dinî, tasavvufî, sosyal, siyasal ve tarihsel gerçekliği içerirler. Yazıldıkları dönemin dinî ve sosyo-kültürel yapısı, düşünce biçimi ve gündelik yaşamı ile ilgili bize önemli bilgi ve malzemeler sunmalarının yanında, konu edindiği velînin çevresindeki grupların inanç ve dinî değerleri ile ilgili olarak değerli bilgiler de sunarlar. Yine yansıttıkları dönemin dinî, siyasî, toplumsal ve kültürel anlayış ve eğilimlerini bazen diğer kaynaklara göre daha güzel, daha canlı ve daha etkili biçimde ifade ettikleri görülür. İslam öncesi devirlerden gelen dinî ve mistik inançları bol miktarda, gayet usta bir üslup ve

4 Alevî-Bektaşî topluluklarının yazılı kültüre geçişiyle birlikte XVI. yüzyılın ikinci yarısından bu yana özellikle Alevî topluluklar tarafından bilinen ve okunan Buyruk metin ve nüshaları, Bektaşîlerden ziyade Kızılbaş zümreleri arasında yayılmış olup Anadolu Aleviliğine esas rengini vermiş, inanç esasları ile geleneksel yapının oluşumunda ve oluşan bu yapının korunmasında çok önemli işlevler görmüştür. Bu bakımdan Buyruk metinleri, Kızılbaş/Alevî toplulukları için temel bir başvuru kaynağıdır. Bk. Aytekin, 1958: 5-6; Yıldız, 2004: 328; Kaplan, 2010: 91-160; Bozkurt, 2006: 1-9; Taşğın, 2005: 441-444.

halkın anlayabileceği sade bir dille ve görünüşte İslami içerikli bir keramet formuna dönüştürerek okuyuculara aktarırlar.

Bu tür eserler, Türk din ve kültür tarihine dair verdikleri önemli bilgilerin yanı sıra, Anadolu coğrafyası ve Balkanlar'ın fethi, İslamlaşması ve iskânına dair zengin malzemeler sunarlar. Yine bazen zannedildiği gibi, öyle eğlenmek ve gülmek gibi mizahi amaçlarla okunan, rastgele uydurulmuş şeyler değildirler; aksine gerçek olduğuna inanılan yarı mukaddes metinler olarak kabul edilmiş ve bu yüzden Alevî-Bektaşî çevreler başta olmak üzere hitab ettikleri çevrelerde birer ilmihal vazifesi görmüş ve hâlâ görmektedirler (Orhan F. Köprülü, 1951: 2-7; Ocak 1997: 65-69; M. Fuad Köprülü, 1943: 421-425). Tüm bunlardan dolayı bu tür eserler, dikkat çekici birer kültür ve düşünce kaynağı olup diğer tarih kaynakları ile karşılaştırma ve kontrol edilmeleri şartı ile yazıldıkları dönemin sosyo-kültürel, siyasal ve hatta iktisadî tarihinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaklardır. Ancak bu tür eserlerin, yapısal özelliklerinin bir yansıması olarak mitolojik/efsanevi bir karaktere sahip olmalarından dolayı tahlil ve tenkitleri zor olup sadece bunlar vasıtasıyla tarihsel bilgi ve gerçeklere ulaşmak bir hayli güçtür. Bu yüzden, sağlam bir tarih formasyonu ve bilimsel bir bakış açısıyla bu bilgileri, içinde saklandığı mitolojik malzemeden ayırarak dikkatli bir tenkit ve ciddi bir analitik değerlendirmeden geçirmek gerekir.

B) Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi

Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi, diğer bir adıyla *Menâkıb-ı Hümkâr Hacı Bektaş-ı Velî* isimli eser, Alevî-Bektaşî kültürü ve kimlik oluşumunda büyük yeri olan menâkıbnâmelerin içinde ilk akla gelenidir. Alevî-Bektaşî geleneği içerisinde çok önemli yeri olan eserlerden biridir. Eserin önemi, her şeyden önce Alevî-Bektaşîliğin kurucu pîri olarak kabul edilen Hacı Bektaş Velî (ö. 669/1271)'nin yaşamı ile ilgili rivayet ve menkıbeleri ihtiva etmesinden ileri gelir.

Hacı Bektaş Velî, bilindiği gibi Alevî-Bektaşî geleneğinin dayanmış olduğu en önemli tarihsel şahsiyetlerden biridir. Bu yüzden Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi, ülkemiz Alevî-Bektaşî çevrelerindeki Hacı Bektaş algı ve anlayışını büyük ölçüde etkilemiş olan bir eserdir. Öyle ki Alevî-Bektaşî çevreler, Hacı Bektaş Velî'yi büyük ölçüde Vilâyetnâme'nin sunmuş ve anlatmış olduğu mitolojik çerçeveye içinde tanırlar (Ocak, 1996b: 458). Yine Vilâyetnâme, Alevî-Bektaşî çevrelerde Hacı Bektaş Velî ile ilgili

yaygın olan bilgi, rivayet ve inanışların çoğunun ana kaynağını oluşturur.⁵ Bu yüzden bu eser, Alevî-Bektaşî çevrelerde bir çeşit kutsallık kazanarak yüzyıllar boyunca okunmuş ve halen de okunmaktadır.

Vilâyetnâme, içermiş olduğu mitolojik malzeme ve menkıbe unsurlarına rağmen, Hacı Bektaş Velî'nin tarihsel şahsiyetini aydınlatmamızı sağlayacak oldukça ilginç bilgi ve ipuçlarını bize verir. Ayrıca Hacı Bektaş Velî'nin çevresindeki toplum kesimleri, örnek olarak Ahmed Yesevî (562/1166-67) ile ilişkisi bağlamında Yesevîlik ile ilgili an'ane ve menkıbelerin ülkemizdeki ilk metinlerini ihtiva etmesi açısından eserin önemi büyüktür (Yıldız, 2004: 331). Bu yüzden ki, Hacı Bektaş Velî'nin tasavvufi kimliğini, Ahmed Yesevî ile ilişkisini, yine Yesevîliğin gerçek mahiyetini ve Yesevîlik ile Bektaşîlik ve Haydarîlik gibi tasavvufi akımlar arasındaki ilişkileri daha iyi anlamaktayız (Mélîkoff, 1998: 125; Ocak, 1996a: 472). Bu bilgi ve malzemeler, zaman zaman Hacı Bektaş Velî'nin tarihsel şahsiyeti ile tasavvufi kimliğini tespiti yarayacak çok önemli veriler içerdikleri gibi, aynı zamanda yazılmış olduğu dönemin dinî inançları, sosyo-kültürel yapısı ve toplumsal gelenekleri ile ilgili de bize önemli mesajlar verirler. Bu yüzden eser, gerek Hacı Bektaş Velî, gerekse Bektaşîliğin tarihsel gelişimi açısından değerli bilgiler ihtiva eder (Yıldız, 2019: 25-26).

Vilâyetnâme'nin müellifi, XV. yüzyılın ikinci yarısıyla XVI. yüzyılın başlarında yaşamış ve daha çok *Firdevsî-i Tavîl* (*Uzun Firdevsî*) lakabı ile tanınmış olan Şerâfeddin Musa'dır.⁶ *Şerâfeddin Musa*'nın bu eseri, XV. yüzyılın son çeyreği içinde yazmış olduğu

5 Bu çerçevede Alevî-Bektaşî kültür ve geleneğindeki Hacı Bektaş algısı için bk. Yıldız, 2019: 91-111.

6 *Firdevsî-i Râmî* veya *Uzun Firdevsî* olarak da anılan *Şerâfeddin Musa*, Balıkesir'de doğmuş olup eğitimini Balıkesir ve Manisa gibi illerde alarak çocukluğundan itibaren kendini yetiştirmeye çalışmış, daha sonra Bursa ve İstanbul'da yaşamış olan bir Osmanlı muharrir ve şairidir. İstanbul'a geldikten sonra Osmanlı sultanları ile yakın irtibat kurarak yazmış olduğu eserleri Fatih Sultan Mehmet, II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim'e sunmuştur. Çok yönlü bir yazar olduğu anlaşılan Uzun Firdevsî, Vilâyetnâme'nin dışında en tanınan eseri olan *Süleyman-nâme*'yi Fatih Sultan Mehmet'in emir ve isteği üzerine kaleme alarak eserde Süleyman Peygamber ve çevresinde gelişmiş olan bütün dinî hikaye ve rivayetleri ele almaya çalışmıştır. Ne var ki Fatih'in vefatına bu eser yetişememiş olup bu yüzden Uzun Firdevsî, eserin önemli bir kısmını II. Bayezid devrinde tamamladığından ona sunmuştur. Kendisine "Uzun" lakabının verilmesinin ise, eserinin uzunluğundan ileri geldiği anlaşılmaktadır. Şerâfeddin Musa, ömrünün son yıllarını memleketi Balıkesir'de geçirmiş olup Süleyman-nâme'nin dışında Vilâyetnâme, Sîlahşör-nâme, Seyf-nâme, Dâvet-nâme, Satraç-nâme, Kutb-nâme, Firâset-nâme, Tuhfetü'l-Hâdî, Hayât ü Memât ve Teşhîsü'l-İnsan gibi eserler de yazmıştır. Ayrıca, müellifin Vilâyetnâme, Süleyman-nâme ve Dâvet-nâme'si üzerinde yüksek lisans ve doktora

tahmin edilmektedir. Bu durum, eserin Hacı Bektaş Velî'nin vefatından yaklaşık olarak 200-230 yıl sonra kaleme alındığını göstermektedir (Ocak, 1983: 3-4; Gölpınarlı: 1995: XXIII-XXIV; Yıldız, 2004: 335). Eserin manzum, mensur ve hem manzum hem mensur olmak üzere birbirinden farklı nüshaları vardır. Elimizdeki en eski nüsha ise, XVII. yüzyıldan önceye gitmemekte olup 1624 tarihlidir. Bu noktada Abdülbâki Gölpınarlı, eserin bu nüshasının Hacı Bektaş tekkesinden gelen ve günümüzde Ankara Milli Kütüphane'de bulunan nüsha olduğunu belirtmektedir (Gölpınarlı, 1995: XXIII) ki bizim de çalışmalarımızda esas aldığımız nüsha budur.⁷ Tüm bu veriler, eserin Hacı Bektaş Velî'nin vefatından sonra kaleme alındığını göstermektedir.

Eser, içerik olarak ana hatlarıyla Hacı Bektaş Velî'nin yaşamı ve Anadolu'daki faaliyetleri ile ilgili bilgi vermektedir. Bu noktada öncelikle Hacı Bektaş Velî'nin on iki imamlardan biri olan Musa Kâzım (183/799)'ın soyundan dünyaya geldiği ifade edilir. Böylece onun bir seyyid ailesinin çocuğu olduğu vurgulanır. Bu vurgu, günümüz Alevî-Bektaşî geleneğinde de istisnasız kabul edilir. Ardından Horasan'da geçen çocukluk ve tahsil dönemi ile burada Ahmed Yesevî ve müritleriyle olan ilişkileri anlatılır. Hacca gidişi, değişik yerleri dolaşarak Anadolu'ya gelişi, Sulucakarahöyük'e yerleşmesi, buradaki yaşantısı ile göstermiş olduğu kerametler ve yaşadığı dönemin önde gelen devlet adamları, âlimleri, mutasavvıflar ve ahileri ile olan ilişkileri ifade edilir. Bu çerçevede, ayrıca Sulucakarahöyük çevresindeki Türkmen toplulukları ve Müslüman olmayan toplum kesimleri ile ilişkileri de anlatılır. Eserin sonlarında ise Hacı Bektaş Velî'nin vefatı ile birlikte halifelerinin kendisinden sonra İslam'ı yayma faaliyetleri anlatılır. Eserin son kısmında yer alan Hacı Bektaş türbesinin inşası ile ilgili bölümün ise önemli ölçüde Uzun Firdevsî tarafından kaleme alındığı tahmin edilebilir.

Vilâyetnâme'ye dikkatli bir şekilde bakıldığında Hacı Bektaş Velî'nin ilk müritlerinin Orta Anadolu'da yaşayan köylüler ile yarı göçebe Türkmen toplulukları

tezleri yapılmıştır. Bk. Bursalı Mehmed Tahir, 1333/1917: II, 357-359; Babinger, 1982: 35-37; Gölpınarlı, 1995: XXVI; Biçer, 2006: 25-78; Bursalı Mehmed Tahir, 1330/1915: 37; M. Fuad Köprülü, 1977: 649-651; Orhan F. Köprülü, 1996: 127-129.

7 *Vilâyetnâme-i Hümkâr Hacı Bektaş-ı Velî*, Milli Kütüphane, Yazma Eserler Bölümü, Kayıt no: 215; ayrıca bu nüsha, Ali Çelebi isimli bir kişi tarafından 1034 yılı Rabülevvel ayında (1624-1625 yılları) şu an elimizde olmayan daha eski bir nüshadan istinsah edilmiş ve müstensihî tarafından Hacı Bektaş tekkesine bağışlanmıştır. Bk. *Vilâyetnâme*, v. 217a; yine eserin değişik nüshalarıyla ilgili geniş bilgi için bk. Gölpınarlı, 1995: XXIX-XXXVIII; Ocak, 1996a: 471-472; Yıldız, 2004: 335-336.

olduğu görülür. Ayrıca, eserin başında Horasan'da anlatılan olaylar, Müslüman olmayan zümrelerle mücadeleyi öne çıkaran savaşçı bir gazi-velî hüviyeti ile öne çıkan Hacı Bektaş Velî portresi ile bizi karşı karşıya getirirken; Anadolu'da anlatılan olaylar, insanlarla ilişkilerinde daha çok gönül almaya önem veren ve bunu yaparken zaman zaman kerametleriyle gücünü gösteren bir gönül adamı ile karşı karşıya getirir (Ocak, 1996a: 472). Eserin ortaya koyduğu Hacı Bektaş Velî, inanç ve yaşam tarzı itibarıyla gerçek bir Müslüman sûfisidir. Tüm bu yönleriyle eser, Hacı Bektaş Velî'nin hem tarihsel şahsiyetinin hem de tasavvufi hüviyetinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Alevî-Bektaşî kültür ve geleneği içerisinde Vilâyetnâme'nin, temelde bir inanç ya da fıkıh kaynağı olarak görülmemekle birlikte, bize Hacı Bektaş Velî'nin mensup olduğu dinî ve kültürel çevreyi tanıma açısından çok değerli bilgiler verdiği ortadadır. Bu yüzden eserde Alevî-Bektaşî geleneğinde kabul görmüş olan inanç ve ibadet konuları ile ilgili sistematik anlamda bir şeyler bulmak zor görünmektedir; ancak dikkatli bir inceleme ile satır aralarında önemli inanç ve ibadet unsurlarının ifade edilip vurgulandığı ortaya çıkar. Bu unsurların da yaygın İslami inanç ve anlayışlarla paralellik arz ettiği görülür (Üzüm, 2002: 33-37). Esere yine inançlar açısından bakıldığında eski Türk inançları, Şamanizm, Uzakdoğu dinlerinden olan Budizm, Zerdüştlük ve İran bölgesi dinlerinden Maniheizm ve Mazdeizm'de dâhil olmak üzere çok çeşitli dinî motifler görülmektedir. Örnek olarak, dağ ve tepe kültü, taş ve kaya kültü, tahta kılıçla savaşan sûfiler, tenasüh ve don değiştirme inançları, ejderha ile mücadele eden, gaipten ve gelecekte haber veren sûfiler, ateşe hükmetme, kemiklerden diriltme, kadın-erkek ortak ayinler ve ateş kültü, söz konusu bu inanç motiflerinin ilk göze çarpanlarıdır (Ocak, 1997: 71; Ocak, 1983: 71, 73, 81, 103).

Esasen sadece bu inanç motiflerinden hareketle Hacı Bektaş Velî ve arkasından oluşan kültürel mirası tamamıyla İslam öncesi veya İslam dışı inanışların bir uzantısı gibi görmek de mümkün değildir; zira eserde çok güçlü ve yer yer çok sık İslamî inanç ve ibadet motifleri de kendini belli etmektedir. Öyle ki bu yüzden Hacı Bektaş Velî, Allah'ı ve Peygamber'i dilinden düşürmeyen ve sürekli Allah'a hamd eden, hiç kimsenin ayıp ve kusurunu yüzüne vurmayacak derecede ahlak ve erdem sahibi olan, abdestsiz bir an bile dolaşmayan bir sûfi olarak tasvir edilir (Vilâyetnâme, v. 1a-1b, 8a-8b). Yine bu noktada, Hacı Bektaş Velî'nin Erzincan çevresinde yaşayan Hıristiyan Tatarlar'la kurduğu ilişki örnek olarak gösterilebilir. Zira Hünkâr, Tatarlar'ın Müslüman olmasını sağlamak amacıyla yaşadıkları bölgeye halifelerinden Karadonlu

Can Baba'yı göndermiş ve böylece onların İslam dinini kabul etmelerine yardımcı olmuştur (Velâyetnâme, v. 88a-95b). Böylece eserin ortaya koyduğu anlatı ve tasvirler, onun gerçek bir İslam ereni olduğunu gösterir.

C) Abdal Musa Velâyetnâmesi

Ülkemizde özellikle Tahtacılar başta olmak üzere Alevî-Bektaşî çevreler arasında ilgi ile okunan ve önem verilen menâkıbnâmelerden biridir. Alevî-Bektaşî kültürü ve kimlik oluşumunda dikkat çekici bir yeri olan eserde, Hacı Bektaş Veli sonrası Bektaşîliğin teşekkül ve gelişim sürecinin önemli isimlerinden biri olan Abdal Musa (1390-1410 ?)'nın faaliyetleri ve değişik menkıbeleri anlatılır.

Bektaşî menâkıbnâmeleri içinde hacim itibarıyla en küçük olanı (Ocak, 1983: 9) olan bu eserin yazarı bilinmemektedir.⁸ Eserin yazarı gibi, yazıldığı tarih de tam olarak belli değildir. Dikkatli bir şekilde inceleme ile eserin, Abdal Musa'nın vefatından sonra o'nun hayatı etrafında dervişleri ve sevenleri tarafından ortaya konulan sözlü ve yazılı rivayetlerin bir araya getirilmesiyle ortaya çıktığı anlaşılır. Özellikle dil ve üslup özellikleri açısından XV. yüzyıla ait olduğu dikkat çeker (Abdal Musa Velâyetnâmesi, 1999: 68-83). Ülkemizde değişik baskıları yapılan eser⁹, içerik olarak Abdal Musa'nın ailesi, doğumu ve çocukluğu ile başlar; Anadolu'ya gelişi ve Antalya Elmalı Tekke köyüne yerleşerek buradaki faaliyetleri ile Gaybî Beğ (Kaygusuz Abdal)'le karşılaşması anlatılır. Eserin sonunda Abdal Musa, Kaygusuz Abdal başta olmak üzere öğrencilerine icazet vererek onları değişik yerlere gönderir.

Anadolu Alevîliğinin temel taşlarından biri olarak kabul edilen Abdal Musa, yalnız Bektaşîliğin değil, Anadolu'daki hemen hemen tüm Alevî zümrelerin üstün ve kutlu bir eren olarak görüp takdis ettiği büyük velilerden biridir. O, Anadolu Alevîliği'nin Hacı Bektaş Veli'den sonraki ikinci önderi olarak nitelendirilebilecek bir erendir. Bu yüzden menkıbeleri, Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerine, hatta yeniçeriliğin kuruluşuna ait rivayetlere karışarak günümüze gelmiştir (Abdal Musa Velâyetnâmesi, 1999: 41; Ocak, 1983: 9). Bu durum, onun erken dönem Osmanlı tarihiyle yakından alakalı olduğunu düşündürmektedir.

8 Eserin müellifi belli olmamakla birlikte, elimizdeki nüsha, Veli Dede tarafından 1040/1630'larda istinsah edilmiştir. Bk. *Abdal Musa Velâyetnâmesi*, 1999: XIV.

9 Örnek olarak bk. *Abdal Musa Velâyetnâmesi*, 1999; Atalay, 1978.

XIV. yüzyılda Batı Anadolu'da, özellikle Osmanlı Devleti sınırları içinde faaliyet gösteren Rum Abdalları zümresinin önde gelenlerinden biri olan Abdal Musa, menşee itibarıyla Azerbaycan'ın Hoy şehriden olup bu yüzden Horasan erenleri arasında değerlendirilmektedir. Velâyetnâmesi'ne göre Hacı Bektaş Velî'nin amcasının oğlu olan Haydar Ata'nın torunu olduğu için soyu Hacı Bektaş'a bağlanır (Abdal Musa Velâyetnâmesi, 1999: 47). Bu yüzden olsa gerek Bektaşî geleneği de, onu Hacı Bektaş Velî ile birlikte Horasan'dan Anadolu'ya gelmiş olan Yesevî dervişlerinden biri olarak görür. Âşıkpaşazâde'nin açıklamalarına göre, Hacı Bektaş Velî'nin, en azından dolaylı olarak, kendisine manevî sır (gizli bilgi) ve emanetlerini aktardığı ve vefatından sonra zaviyesinin başına geçtiği rivayet edilen Hatun Ana (Fatma Bacı)'nın muhibbi ve müridi olduğundan dolayı onun kanalıyla bu manevî sırları elde etmiştir (Âşıkpaşazâde, 1332/1914: 205). Yine Âşıkpaşazâde'nin verdiği bilgilerden Hacı Bektaş Velî'nin ölümünden sonra türbesinin sorumluluğunu da, Abdal Musa'nın üstlendiğini öğrenmekteyiz (Âşıkpaşazâde, 1332/1914: 205).

Alevî-Bektaşî geleneğinde tüm bunlardan dolayı Abdal Musa'ya *pir-i sâni* denilerek büyük saygı duyulur. Böylece tasavvufî eğitimini Hacı Bektaş dergâhında tamamlayan Abdal Musa, bir müddet Sulucakarahöyük'te kaldıktan sonra buradan ayrılıp beraberindeki dervişlerle Osmanlı Beyliği topraklarında fetihlere katılmış, özellikle Bursa'nın fethinde Orhan Gazi ile birlikte olmuştur (Âşıkpaşazâde, 1332/1914: 205). Onun Osmanlı gazi ve akıncılarına Hacı Bektaş an'anesini, bu süreçte anlatıp tanıttığı tahmin edilebilir. Ardından bir süre Bergama ve Manisa yakınlarında kalmış, Aydın, Denizli, Yatağan ve Finike yoluyla Antalya taraflarına bugün Elmalı yakınındaki, o zamanki adıyla Genceli köyü (bugünkü Tekkeköy)'ne gelmiş ve bundan sonraki yaşamını burada sürdürmüştür. Velâyetnâmesi'ndeki menkıbeler, bütünüyle buradaki yaşamını anlatırlar. Öyle ki buna göre yerleştiği köy halkı, önce onu kolay kolay kabullenmemiş, hatta onu köyden uzaklaştırmak istemişler, ancak daha sonra göstermiş olduğu kerametlerden dolayı bundan vazgeçmişlerdir. Abdal Musa, burada hâlâ mevcut olan dergâhını kurarak Hacı Bektaş düşüncesinin yerleşmesi ve yayılması için dervişlerine gerekli eğitim ve öğretimi vererek ciddi gayretler sarf etmiştir. Onun Tekkeköy'deki dergâhı, XVI. yüzyıldan itibaren özellikle Bektaşîlerin dört büyük dergâhından biri olarak kabul edilmiştir (Abdal Musa Velâyetnâmesi, 1999: 41-56; Ahmed Rıfki, 1328/1912: II, 37-39; Gündoğdu, 2007: 232-235; Birdoğan, 1999: 186-208; M. Fuad Köprülü, 1973: 198-207; Orhan F. Köprülü, 1988: 64-65).

Abdal Musa'nın Alevî-Bektaşî geleneğindeki en önemli rolü, Hacı Bektaş Velî'nin gerçek/tarihsel şahsiyet ve kimliğinden, menkıbevi hatta menkıbeden de öte bir külte, yani mitolojik bir kimliğe dönüşüp bu kült kimliğinin yayılmasını sağlamış olmasıdır. Bu yüzden Hacı Bektaş Velî, bu gelenek içerisinde gerçek tarihsel kimliğinden çıkarılarak bir çeşit iman konusu haline gelmiş ve artık kutsallık kazanmaya başlamıştır. Abdal Musa'yı pîr-i sâni olarak gören Alevî-Bektaşî geleneği, onu önde gelen evliyadan saymış, hatta bununla yetinmeyerek onu Hacı Bektaş Velî ile özdeşleştirmiştir. Bundan dolayıdır ki Alevî-Bektaşî geleneği, onu Hacı Bektaş Velî'nin amcası olan Haydar Ata'nın oğlu olan Hasan Gazi'nin oğlu olarak kabul etmiştir (Abdal Musa Velâyetnâmesi, 1999: 47; Noyan, 1998: I, 243). Ayrıca, '*Abdal Musa Cemi*' ve '*Abdal Musa Kurbanı*' gibi adlarla anılan cem ve kurban ritüelleri; '*Abdal Musa ocağı*' isminde müstakil bir ocağın bulunması (Gölpınarlı, 1977b: 792; Yaman, 2001: 875), pek çok yerde türbe ve makamının olması, onun Alevî-Bektaşî gelenek içerisindeki işlevsel yerini göstermesi açısından önemlidir. Yine cem törenindeki on iki posttan "Ayakçı postu" denilen on birinci postun, '*Abdal Musa postu*' olarak adlandırılması, bunun göstergesidir (Ahmed Rif'at Efendi, 1293/1876: 271; Noyan, 1998: I, 243). Tüm bu örnekler, Abdal Musa'nın Alevî-Bektaşî çevrelerde iyi tanındığını ve Alevî-Bektaşî anlayışının teşekkülü ile doktrin ve edebiyatının meydana gelişinde onun dikkat çekici bir rolünün olduğunu göstermektedir.

Bu çerçeve içinde Abdal Musa velâyetnâmesi, XIV. yüzyılda yaşamış olan Abdal Musa'yı tanımak ve Alevî-Bektaşî kimliği içerisindeki yerini görmek açısından önemli bir yere sahiptir. Eser, Türkmen toplulukları arasında hatırı sayılır bir yere sahip olan Abdal Musa'nın yaşadığı dönem, o dönemde yaşayan farklı dinî ve sosyal gruplarla ilgili güzel bilgiler vermekle beraber, aynı dönemde yaşayan derviş topluluklarının merkezi iktidar ve halk kitleleri ile ilişkileri noktasında da değerli bilgiler verir. Yine bu eserde o dönem Teke yöresinde yaşayan Türkmen topluluklarının inançları, toplumsal yapı ve yaşam tarzları ile ilgili kayda değer malzemeler bulmak mümkündür.

D) Hacım Sultan Velâyetnâmesi

Alevî-Bektaşî çevrelerin önem verdiği menâkıbnâmeler'den biri de, Hacım Sultan Velâyetnâmesi'dir. Hacım Sultan Velâyetnâmesi'nin en önemli özelliği, Hacı Bektaş Velî'nin halifelerinden birine ait olan ve şu an elimizde var olan tek menâkıbnâme olmasıdır. Bu durum, Hacı Bektaş Velî'nin diğer halifelerinin onun kadar iz bırakmadıklarının göstergesi olarak değerlendirilebilir (Ocak, 1997: 52). Alevî-Bektaşî kimliğinin oluşumunda diğer menâkıbnâmeler kadar olmamakla birlikte kayda değer

bir yeri ve etkisi olan eserlerden biridir. Eserde Hacım Sultan'ın faaliyetleri ile değişik menkıbeleri anlatılır.

Hacım Sultan Velâyetnâmesi'nin yazarı, metinde ifade edilmemiştir; ancak Alevî-Bektaşî geleneği, eseri Hacım Sultan'a bütün gezilerinde arkadaşlık etmiş olan *Derviş Burhan* (Burhan Abdal) isimli halifesine mal eder. Abdülbâki Gölpinarlı'ya göre eserin yazılış tarihi, 1512'den öncedir (1970: 284). Bedri Noyan'a göre ise, daha erken olup XV. yüzyıl ortalarındadır (1998: I, 230). Bu yüzden Alevî-Bektaşî geleneğinde Hacı Bektaş Velâyetnâmesi'ndeki bilgiler, A. Yaşar Ocak'ın da ifade ettiği gibi, muhtemelen Hacım Sultan'dan özetlenerek alınmış olabilir (1983: 8). Böylece bu eserin Alevî-Bektaşî geleneğinde Hacı Bektaş Velâyetnâmesi'nden daha önce yazılmış olduğu söylenebilir. Bu eserde anlatılan hadise ve menkıbelerin Hacı Bektaş Velâyetnâmesi'ne göre daha tafsilatlı olması, ayrıca 883/1478 tarihinde öldüğü kesin olarak bilinen ünlü Kalenderî şeyhi Otman Baba'dan genç bir şahıs olarak bahsedilmesi, bu tespiti doğrulamaktadır. Bu durumda eserin Bedri Noyan'ın tahmin ettiği gibi, Hacı Bektaş Velâyetnâmesi'nden en az yirmi-otuz yıl önce ve en geç XV. yüzyılın ortalarında yazıldığı söylenebilir (Ocak, 1983: 9; Ocak, 1996: 505).

XIV. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Hacım Sultan, Hacı Bektaş Velî düşüncesine bağlı önde gelen bir sûfi olup Alevî-Bektaşî geleneğinde Hacı Bektaş Velî'nin önemli halifelerinden biri olarak kabul edilir. Esas ismi Recep olan Hacım Sultan, eserde *Kolu açık Hacım Sultan* diye anılır. Yine esere göre onuncu imam Ali en-Naki'nin torunu olup Alevî-Bektaşî an'anesinde seyid olarak kabul edilir. Ayrıca, Ahmed Yesevî, Hacı Bektaş Velî'yi onunla birlikte irşad etmek amacıyla Anadolu'ya göndermiş olup ikisi birlikte hacca gittikten sonra dönüşte Anadolu'ya gelirler. Yine Bektaşî geleneğinde onun Hacı Bektaş Velî'nin amcasının oğlu olduğu yönünde kabuller de vardır (Noyan, 1998: I, 228). Sulucakarahöyük'te Hacı Bektaş Velî'nin yanında güzel bir şekilde yetiştikten sonra Hacı Bektaş'tan “cihâz-ı fakr” denilen tâc, hırka, çerağ, âlem, seccade ve sofrası gibi sembolik değeri yüksek olan tasavvufî eşyaları alır ve onun isteği üzerine Germiyaneli'ne (Kütahya, Afyon ve Uşak çevresi) gelir. Hacı Bektaş Velî tarafından bâtın kılıcı ile terbiye edici olarak görevlendirilmiştir. Hacım Sultan, önce Üveyik köyünde sığır çobanlığı yapar, daha sonra Sandıklı'ya gider. Uğradığı yerlerde garip görünüm ve kıyafetlerinden dolayı insanlar, ondan uzak dururlar, onu içlerine almazlar; çünkü o şeyhi Hacı Bektaş gibi saçlı, sakallı, kaşlı ve kirpiği kazınmış, belden yukarısı çıplak bir dervişti. Son olarak Uşak yakınlarındaki Susuz, günümüzdeki ismiyle Hacımköy'e yerleşir ve burada bir tekke açar, irşad faaliyetlerinde bulunur,

çeşitli kerametler göstererek pek çok mürid edinir (Derviş Burhan, 1341; Noyan, 1998: I, 227-230; Özmen, 2009: 35-104, 105-153; Gündüz, 2010: 74-95; Ocak, 1996c: 505-506). Benzer bilgiler, Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi'nde de anlatılır. Örnek olarak Hacım Sultan'ın Hacı Bektaş Veli'nin yanındaki yaşamı, halifesi sıfatıyla Uşak ve Kütahya havalisine bizzat Hacı Bektaş tarafından gönderilişi ve buradaki faaliyetleri ile ölümüne dair bilgiler, Vilâyetnâme'de de benzer şekilde ifade edilmektedir.

Öyle anlaşılmaktadır ki, Alevî-Bektaşî kimlik ve kültürünün oluşumunda Hacım Sultan'ın yeri, Abdal Musa'ya çok benzemektedir. O, tıpkı Abdal Musa gibi, Hacı Bektaş düşüncesine açık biçimde bağlı kalarak bu düşünce yapısını Uşak, Afyon ve Kütahya çevresinde yaşayan yarı göçebe Türkmen oymakları arasında yaymıştır. Bu yüzden Alevî-Bektaşî geleneği, onu önde gelen velilerden biri olarak kabul etmiştir. Bu noktada cem törenindeki on iki hizmetten biri olan "Kilerci postu"nun *Hacım Sultan makamı*' olarak görülmesi, onun bu kültür ve gelenek içindeki yerini göstermesi açısından dikkat çekicidir (Ahmed Rıf'at Efendi, 1293/1876: 271; Noyan, 1998: I, 227-228). Yine *Hacım Sultan ocağı*' adıyla müstakil bir ocağın bulunması (Yaman, 2006: 109; Aksüt, 2009: 227-231; Özmen, 2009: 231-235, 257-259), bu durumun göstergesidir.

Sözünü ettiğimiz bu menâkıbnâmelerin dışında bunlar kadar olmamakla birlikte, Elvan Çelebi, Karaca Ahmed Sultan, Hallac-ı Mansur, Kaygusuz Abdal, Seyyid Ali Sultan, Otman Baba, Sultan Şucâuddin Veli, Koyun Baba, Demir Baba ve Merzifonlu Pîrî Baba velâyetnâmeleri de, ülkemizdeki Alevî-Bektaşî çevreler arasında yer yer okunan kaynaklardır.

Sonuç

Türklerin İslamlaşma süreci ile birlikte ortaya çıkmış olan Alevî-Bektaşî kültürü, İslam kültürünün tarihsel gelişimine paralel biçimde, önemli ölçüde dinî ve tasavvufî bir karaktere sahiptir. Alevî-Bektaşî toplulukları arasında tarihsel anlamda hâkim olan kültür, daha çok sözlü kültür olmasına rağmen, bu toplulukların dinî ve toplumsal yaşamına yön veren bazı yazılı kaynakların olduğu da görülmektedir. Bu yazılı kaynaklar içerisinde menâkıbnâmelerin, tıpkı *Buyruk*, *Fütüvvetnâme* ve *Erkânâme* isimli kaynaklar gibi, dikkat çekici bir yeri vardır. Hatta Alevî-Bektaşî düşüncesinin temel kurucu metinlerinin, menâkıbnâmeler olduğu bile söylenebilir. Özellikle bunun Alevîliğin tarihsel gelişimi açısından ciddi biçimde yaşamış olduğu sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş süreci ve sonrasında daha bariz bir şekilde ortaya çıktığı söylenebilir.

Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî ile Abdal Musa ve Hacım Sultan Velâyetnâmelerinin, menâkıbnâmeler içerisinde oldukça önemli bir yeri vardır. Tabii diğer menâkıbnâmelerin de, kendilerine özgü bazı nitelikleri olup bunlar, daha sınırlı ve lokal bir özelliğe sahiptirler. Öncelikle Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi'nin Alevî-Bektaşî düşüncesinin oluşumu açısından bunların içinde önemli ve farklı bir yeri bulunduğu bariz biçimde anlaşılır. Bu eser, tıpkı Buyruk metinleri gibi, Alevî-Bektaşî topluluklar açısından, ortak bir kimlik oluşumuna katkı sağlamasının yanında, ortak tarih bilinci ile ortak bir toplumsal hafızanın oluşmasında da oldukça önemli bir yere sahiptir. Abdal Musa ile Hacım Sultan Vilâyetnâmeleri ise bu gelişim sürecinde Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi'nin ortaya koyduğu temel ilke ve değerleri daha da geliştirip zenginleştirmişlerdir.

Hem geleneksel Alevîlik, hem de Bektaşîliğin tasavvufî karakteri ile geleneksel anlamda temel kurumlarını, yüzyıllar boyunca Alevî-Bektaşî topluluklar arasında birer kutsal metin gibi okunan bu kaynaklardan aldığı söylenebilir. Öyle ki Hak Muhammed Ali, dört kapı kırk makam, üç sünnet yedi farz, eline diline ve beline sahip olmak gibi önemli dinî/tasavvufî inanç ve değerler, yine büyük ölçüde tasavvufî bir içeriği olan bu metinler sayesinde, Alevî-Bektaşî anlayışa yüzyıllar boyunca esas karakter ve kimliğini kazandırmıştır.

- GÜZEL, Abdurrahman (Haz.) (1999). *Abdal Musa Velâyetnâmesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- AHMED RIF'AT EFENDİ (1293/1876). *Mir'âtü'l-Makâsîd fî Def'i'l-Mefâsîd*. İstanbul: İbrahim Efendi Matbaası.
- AHMED RIFKI (1328/1912). *Bektâşî Sırrı*. Dersaadet: Karabet Matbaası.
- AKSÜT, Hamza (2009). *Aleviler*. Ankara: Yurt Kitap Yayın.
- ÂŞIK PAŞAZÂDE (1332/1914). *Tevârih-i Âli Osman*. Nşr. Âli Bey. İstanbul.
- ATALAY, Adil Ali (1978). *Abdal Musa Sultan ve Velâyetnâmesi*. İstanbul: Can Yayınları.
- ATEŞ, Ahmet. (1988) "Menâkıp". *İA*. VII. 1988. 701-702.
- BABİNGER, Franz (1982). *Osmanlı Tarîh Yazınları ve Eserleri*. Çev. Coşkun Üçok. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- BAL, Hüseyin (2009). "Alevî İnanç ve Kültürünün Yazılı Kaynakları", Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü (Ed.). A. Yaşar Ocak. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. 298-325.
- BİÇER, Bekir (2006). *Firdevs-i Rûmî ve Tarîhçiliği*. Konya: Tablet Yayınları.
- BİRDOĞAN, Nejat (1999). *Alevî Kaynakları 2*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- BURSALI MEHMED TAHİR (1333/1917). *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- ___ (1330/1915). "Uzun Firdevsî (Firdevs-i Rûmî)". *Türk Yurdu*. IV/75. İstanbul.
- AYTEKİN, Sefer (Der.) (1958). *Buyruk*. Ankara: Emek Basım-Yayınevi.
- BOZKURT, Fuat (Haz.) (2006). *Buyruk-İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- DERVİŞ BURHAN, Menâkıb-ı Hacı Sultan. Millet Kütüphanesi. No: 1341.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1995). *Vilâyetnâme Menâkıb-ı Hünekâr Hacı Bektâş-ı Velî*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- ___ (1977a). *Tasavvuf'tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- (1977b). "Kızıl-baş", *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*. VI/789-795.
- (1970). "Hacı Sultan", *Türk Ansiklopedisi*. XVIII. Ankara.
- GÜNDOĞDU, Cengiz (2007). *Hacı Bektâş-ı Velî*. Ankara: Aktif Yayınevi.
- GÜNDÜZ, Tufan (2010). "Hacı Bektaş Velî'nin Yol Arkadaşı Kolu Açık Hacı Sultan ve Velâyetnâmesi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. 2010/55. 71-95.
- GÜNER, Ahmet (1999). "Büveyhîler Dönemi ve Çok Seslilik". *Dokuz Eylül Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1999/XII. 47-72.
- KAPLAN, Doğan (2010). *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- KORKMAZ, Esat (2003). *Ansiklopedik Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (2009). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- _____ (1943). “Anadolu Selçukluları Tarihi’nin Yerli Kaynakları”. *Belleten*. VII/25. 379-522.
- _____ (1973). “Abdal Musa”. *Türk Kültürü*. XI/124. 198-207.
- _____ (1977). “Fırdevsi-i Tavil”. *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*. IV/649-651.
- KÖPRÜLÜ, Orhan Fuat (1951). *Tarihî Kaynak Olarak XIV ve XV. Asırlardaki Bazı Türk Menâkıbnâmeleri*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- _____ (1988). “Abdal Musa”. *DİA*. I/64-65.
- _____ (1996). “Uzun Fırdevsi”. *DİA*. XIII/127-129.
- MELİKOFF, Irène (1998). *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*. Çev. Turan Alptekin. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- NOYAN, Bedri (1998). *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik*. Ankara: Ardıç Yayınları.
- OCAK, A. Yaşar (1983). *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- _____ (1997). *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- _____ (1996a). “Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi”. *DİA*. XIV/471-172.
- _____ (1996b). “Hacı Bektaş-ı Velî”. *DİA*. XIV/455-458.
- _____ (1996c). “Hacım Sultan”. *DİA*. XIV/505-506.
- ONG, Walter J. (1995). *Sözlü ve Yazılı Kültür*. İstanbul: Metis Yayınları.
- ÖZMEN, İsmail (2009). *Hacım Sultan Velayetnamesi ve Ocakları*. Ankara: Dumat Ofset.
- SARIKAYA, M. Saffet. (2003). *Anadolu Aleviliğinin Tarihî Arka Planı*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- ŞAHİN, Haşim (2010). “Alevî-Bektaşî Tarihinin Yazılı Kaynakları: Velayetnameler”, *Anadolu’da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*. (Ed. H. İbrahim Bulut). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları. 357-366.
- _____ (2004). “Menâkıbnâme”. *DİA*. XXIX/112-113.
- TAŞĞIN, Ahmet (2002). “Ayetten Nefese: Alevî-Bektaşî Edebiyatının Oluşumu”. *Yol*. XVIII/28-43.
- _____ (2005). “Şeyh Sâfi Menakıbı ve Buyruklar”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. 2005/33 441-458.
- ULUDAĞ, Süleyman (1995). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları.
- ÜZÜM, İlyas (2002). *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevilik*. İstanbul: Horasan Yayınları.
- Vilâyetnâme-i Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî*. Milli Kütüphane. Yazma Eserler Bölümü. Kayıt no: 215.
- YAMAN, Ali (2006). *Kızılbaş Alevî Ocakları*. Ankara: Elips Kitap.
- _____ (2001). “Anadolu Aleviliği’nde Ocak Sistemi ve Dedelik Kurumu”. *Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri*. Ankara. 849-881.
- YILDIZ, Harun (2019). *Geleneksel Algıdan Gerçeğe Hacı Bektaş Velî Tarihsel Bir Yaklaşım*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- _____ (2004). “Anadolu Aleviliği’nin Yazılı Kaynaklarına Bir Bakış”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. 2004/30. 323-359.

